

Зоран Кинђић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука
Међународни центар за православне студије, Ниш - Србија
e-mail: zoran.kindjic@fpn.bg.ac.rs

ДУАЛИСТИЧКА УЧЕЊА О ДОБРУ И ЗЛУ

Апстракт: У овом тексту аутор разматра дуалистичку концепцију борбе добра и зла. Привлачност дуалистичког учења, по коме су добро и зло независна начела, је у томе што оно Бога ослобађа одговорности за зло у свету. Након сажетог излагања маздаистичког, гностичког и Манијевог учења, која се ипак не одликују екстремним дуализмом, аутор указује на слабост дуалистичког становишта. Кључни приговор је да дуализам има изражену тенденцију да материју и телесност изједначи са злом. Тиме се у дуалистичким религијама ствара непотребни расцеп у човеку. Уместо пута љубави, тј. окренутости Богу, дуалиста је опседнутост злом и грехом.

Кључне речи: добро, зло, Бог, ђаво, дуализам, материја, тело.

I

Човек се одувек суочавао са злом, како ван себе тако и у самом себи.¹ Оно што штети њему или заједници којој припада доживљавао је као нешто зло, било да се ради о болести, патњи, смрти, било о угрожености дејством природних стихија. Но, зло се не ограничава само на тзв. физичко, тј. природно зло. Морално зло, за које је карактеристично злонамерно наношење физичког и душевног бола другој особи, поготово је наводило на размишљање. Наметнуло се питање како објаснити тврдокорност зла у другима, али и у самом себи, упркос евентуалним покушајима да будемо бољи. Један од могућих одговора је упућивање на тзв. метафизичко зло. Оно би као вечно, неискорењиво начело било одговорно за зло у свету.

С правом се може рећи да је један од разлога за уобличавања митологије, религије и филозофије свакако био покушај одговора на проблем зла. Човеку се, наиме, одувек наметало питање о пореклу и смислу зла. Поготово је била важна практична страна супротстављања злу. Ако питање теодикеје, поготово у апстрактно-теоријском облику, многима није било блиско, свакодневно суочавање са злом тражило је прави начин да се суочимо са њим и евентуално га савладамо.

Када се ради о пореклу зла, различите одговоре дају монистичка и дуалистичка концепција. Монистичка концепција полази од тога да читава творевина настаје из једног праначела, које је с оне стране сваке дуалности, па и оне између добра и зла. Будући да свеколико бивствујуће настаје еманацијом из Једног, оно што називамо злом такође води порекло из тог једног јединог праначела.

1 Овај чланак настао је у оквиру пројекта „Динамички системи у природи и друштву: филозофски и емпиријски аспекти“ (евиденциони број 179041), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

За дуалистичку концепцију карактеристично је постојање два независна начела која отелотворују и уједно проузрокују добро, односно зло. Мада би екстремни дуализам захтевао подједнаку моћ оба ова начела, њихову вечност, немогућност да једно начело дефинитивно буде поражено, у дуалистичким религијама добро на крају времена обично ипак тријумфује. Отуда би, када се говори о дуализму, требало имати пре свега на уму жестоку сукобљеност начела добра и начела зла у времену, а не њихову подједнаку снагу.² Видећемо да је чак и у дуалистичким религијама, упркос томе што неке од њих говоре о беспочетности и самосталности начела зла, есхатологија ипак у знаку победе добра над злом. Ма колико се чинило да је начело зла каткад на домак победе, оно ће у далекој будућности бити осуђено на потпуну немоћ или чак и на апсолутно ишчезавање.

Привлачност дуалистичке концепције је у томе што ослобађа Бога одговорности за зло у свету. Бог постаје синоним за добро, док се зло приписује тамном, злом начелу. Додуше, тиме се у извесној мери, макар привремено, ограничава свемоћ Бога. Ипак, за оне којима је оптужба Бога за зло у свету исувише озбиљна, таква консеквенца је мање важна.

Да би се пластичније оцртала дуалистичка позиција, изложићемо укратко неколико карактеристичних дуалистичких религијских учења. Иако је и у монотеистичким религијама присутна примеса дуализма, зло се у њима третира као исувише инфериорно у односу на Бога, синоним апсолутног добра, да би имало право на статус начела. Метафизичко зло се теолошким речником тумачи као апсолутни недостатак добра, односно као крајња отуђеност од Бога.³ Ђаво је створење које се, због своје гордости, слободним избором одвојило од Бога, те самим тим не може бити вечно начело.

Када се говори о сукобу добра и зла могуће је, ма колико то било изопачено, чак и теоријски стати на страну зла. За разлику од оних који, због својих страсти и незнања, несвесно служе демонским силама, данас је служба Сатани чак и законом дозвољена.⁴ Мада су сатанисти формулисали тезу о наводној Божијој неправди учињеној њиховом господару, кога су прогласили за борца за слободу, и мада верују у другачији исход сукоба светлости и таме од оног који проповедају монотеистичке религије, њихови аргументи су исувише бизарни да би завређивали пажњу оних који се не баве психопатологијом.

II

Често се као пример дуалистичке религије наводи Заратустрино учење. Повод за његово сврставање у дуализам је оштра противстављеност двају духовних начела у

2 Формулишући своје схватање дуалистичке позиције, Расел (Jeffery Burton Russel) пише: „Религијски дуализам потврђује постојање два начела што, међутим, не значи да оба морају бити божанска или једнака у било чему“. Важно је само да су „потпуно независна и различитог (или неодређеног) порекла. ... Свако је од два начела апсолутно по себи, али ниједно нема апсолутну или свемогућу моћ“ (Расел 2006, 62).

3 О проблему и историјату тумачења зла у западној теолошкој мисли види: Kuschel 2002, 43–62, као и Свенсен 2006, 41–76.

4 У секуларизованом свету, где свако има право да верује у шта жели, сатанизам је постао легалан. Тако је у Сан Франциску Антон Шандор Лавеј (Anton Szandor LaVey) на Валпургијску ноћ, 30. априла 1966. основао сатанистичку „цркву“. Она и данас постоји, а седиште јој је у Лос Анђелесу. Занимљиво је да чак и критичари сатанизма у САД пазе да се не огреше о уставно право на слободу вере оних сатаниста који (још) нису починили никакав злочин. Као да служење Сатани није већ само по себи (духовни) злочин?

његовој религији. Начело добра и светлости оличено је у богу Ахура Мазди, док је Ангра Маињу бог зла и таме. Занимљиво је да су ови супротстављени богови заправо близанци. Док један ствара добро у свету, други је одговоран за зло. Уколико би Заратустрино становиште било да близанци постоје вечно, његова позиција би се оправдано сматрала дуалистичком. Ипак, по свему судећи, Заратустра је заправо изградио монотеистичку религију, која је додуше имала дуалистичке примесе, што је касније довело до дуалистичких тенденција у маздаизму.⁵ Наиме, Заратустрина мисија се састојала у томе да уместо мноштва богова постојеће иранске религије, уздигне једног јединог Бога. Самим тим, некадашњи богови су деградирани на ниво нижих духовних бића, на анђеле, од којих су неки добри а неки зли.⁶ Ахура Мазда је створитељ свих светова, сведржитељ, темељ физичког и моралног поретка. У управљању светом помажу му седам духова, Амеша Спента (свети бесмртници). Према *Гатама*, најстаријем слоју *Авесте*, чије се ауторство приписује самом Заратустри, Ахура Мазда је отац двају близанаца, од којих ће се један (Спента Маињу) определити за добро, светлост и живот, а други (Ангра Маињу) за зло, таму и смрт. Важно је истаћи да ови близанци у тренутку свог рођења по својој природи нису ни добри ни зли. Њихову природу ће одредити њихов властити избор. Спента Маињу постаје свети дух опредељивањем за светост, правду и добро, а Ангра Маињу зао дух слободним избором зла, преваре и деструкције. Самим тим, нити је начело зла вечно, нити је Бог одговоран за зло у свету, јер Ангра Маињу, творац свег зла, слободно је изабрао свој деструктивни начин постојања. Дакле, иако је Свевишњи (Ахура Мазда), свемоћан и једини, иако је створио Ангра Маињуа, он није крив за то што је овај изабрао да буде зао.⁷ Пред сличним избором се налазе и људи: они имају слободу избора да буду добри или зли.

5 Проблем у реконструисању Заратустриног учења је не само околност што је три четвртине *Авесте* изгубљено, него и у томе што је језик *Гата* веома тешко преводив, те су услед тога могуће веома различите интерпретације. Види: Frye 1994, 54. По Раселовом мишљењу, „Заратустрин став је негде на пола пута између монизма и дуализма; маздаизам се одлучно кретао ка дуализму, а зарванизам се делимично враћао монизму“ (Расел 2006, 67). Езотеријско становиште у Заратустрином учењу види „древну доктрину Једног Постојања, неманифестованог, из којег се манифестовано појавило“ (Бесант 2006, 63). По Бесантовој (Annie Besant), Ахура Мазда у Заратустрином учењу „има исти положај као и манифестовани Брахман *Упанишада*“ (Бесант 2006, 61). Све је по њеном схватању настало еманацијом из једног праначела, које је с ону страну добра и зла.

6 За разлику од Индије, где су деве сматране божанствима, а асуре демонизоване, у Ирану се одиграо супротан процес. Ахуре (индијске асуре), које је створио Ахура Мазда, постају посредници и извршитељи Божије воље, док су деве демонске бића, која је створио Ангра Маињу.

7 Додуше, у неким митовима Ахура Мазди се ипак приписује извесна одговорност за настанак зла. Тако персијски маги тврде да је Ангра Маињу настао као последица Ахура Маздине неопрезне мисли. „Ахурамазда је помислио: Кад бих имао противника, какав би тај изгледао? Из те рђаве мисли, која је у дисхармонији са светом, појавио се Анграмаињу, бог мрака и злих мисли“ (Јосиф 1931, 37). Наиме, знајући за стваралачку снагу властите мисли, Ахура Мазда је морао да буде будан и опрезан, тј. да влада својим мислима. За зерванисте, који верују да су Ормузд (Ахура Мазда) и Ахриман (Ангра Маињу) настали из једног праначела, Зервана, бесконачног времена и господара судбине, начело таме и зла последица је Зерванове сумње у делотворност жртве коју приноси. Наиме, у жељи да добије сина, Зерван упорно приноси жртве, да би тек након хиљаду година добио два сина. Ормузд, бог доброте и светлости, проистекао је из Зерванове жарке жеље, а Ахриман, хладни и мрачни бог, отелотворење зла, настао је услед Зерванове сумње, која се третира као грех. Због тога ће и поштовање верника са праначела Зервана прећи на његовог сина Ормузда. Сам Зерван, након што је створио начела добра и зла, даље не учествује у космичком стварању, него се повлачи у корист својих синова. Мада наклоненији Ормузду, као *deus otiosus* не игра више никакву улогу у ускубу добра и зла.

Наравно, опредељивање није без консеквенци по човеков овој страни, а поготово оној страни живот. „Свакоме ће бити суђено према избору који је начинио на земљи. Праведни ће бити пуштени у Рај, у ‘кућу Песме’; а грешници ће, опет, остати ‘заувека становници куће Зла’ (Јасна 46: 11).“⁸

Након Заратустрине смрти доћи ће до поистовећивања Најсветијег духа, Ахура Мазде, са његовим сином Спента Маињуом, светим духом, што ће омогућити јачању дуалистичке димензије у Заратустрином учењу. Маздаисти инсистирају управо на сукобу Ахура Мазде и Ангра Маињуа, који на пехлеви језику носе имена Ормузд и Ахриман. Иако као близанци постоје вечно, они ипак немају исту снагу. Поготово се разликују по питању сазнања. Док је Ормузд свезнајући, те му је прозирна и прошлост и будућност, сама његова зла и мрачна природа лишава Ахримана светлости божанског сазнања. Он не само што не зна будућност, него чак не зна ни за постојање Ормузда. Што се тиче Ормузда, начела добра, треба истаћи да је он, самим тим што је вечан, временски неограничен, али да ипак није просторно бесконачан. Његов близанац, Ахриман, као и празнина која их раздваја, онемогућава му да буде све у свему. Да би постао и просторно бесконачан, морао би да уништи Ахримана. Но, његова доброта му не дозвољава да се, поготово неизазван, одлучи на такав корак. Он ће, сходно својој племенитој природи, пре неизбежног сукоба понудити Ахриману да се потчини добру, односно да се сам определи за добро. Предвиђајући у свом свезнању како ће се Ахриман понашати, Ормузд из вечности извлачи време, јер зна да га само у просторно-временској димензији може уништити. Време од дванаест хиљада година маздаисти деле на четири равномерна раздобља, у којима се одиграва припрема за сукоб као и сам космички рат, који ће на крају довести до дефинитивне пропасти зла.⁹

На самом почетку, док Ахриман из свог мрака кроз неизмерну празнину тек назире светлост и постепено јој се приближава, желећи да је поседује, Ормузд се припрема за предстојећи сукоб тако што ствара мноштво добрих духова. Место њиховог пребивања је *menok*, суптилни духовни свет. Када Ахриман упозна свог брата близанца и одбије Ормуздову мирољубиву понуду, тумачећи је као знак противникове слабости, Ормузд се одлучује на стварање материјалног света (*getik*).¹⁰ Важно је истаћи да Ормузд ствара само добро, док Ахриман ствара искључиво оно што је зло и штетно, тако да је осим стварања демонских бића, као отац разарања такође и творац смрти.¹¹ Самим тим

8 Елијаде 2003, књ. 1, 265.

9 Елијаде (Mircea Eliade) с правом истиче да је Ормузд створио време и свет како би могао да уништи Ахримана и зло, те да стога „већ и сама космологија претпоставља постојање једне есхатологије и сотериологије“. Уместо циклочног схватања времена, карактеристичног за митски доживљај света, маздаисти негују линеарно схватање времена, које поприма значење свете историје. Занимљиво је да се и ту појављује мотив да Бог користи деловање свог противника у своју корист, да зло индиректно, несвесно доприноси победи добра. Наиме, да се Ахриман није одлучио да нападне Ормузда, подвојеност двају супротних начела би вечно трајала. Начело зла ће, заслепљено незнањем и својом деструктивном природом, допринети властитом самоуништењу и апсолутној победи добра. Види: Елијаде 2003, књ. 2, 249.

10 Претходно је Ормузд добио сагласност фраваша, добрих духова који бораве на небу, тј. у суптилном духовном свету (*menok*), да ће се ради борбе против зла инкарнирати на земљи.

11 Слично анђелској хијерархији која помаже Ормузда, и Ахриман је створио своју војску, такође хијерархијски уређену. Ахриману, отелотворењу лажи, обмане и уништења, подређено је седморо главних демона, који отелотворују Гнев, Неправичност, Јерес, Анархију, Неслогу, Уображеност, Глад и жеђ, а испод њих је мноштво нижих демонских бића. Демони могу да мењају облике у циљу обмане и застрашивања, као и да запоседају људска тела испрљана грехом. Они су узрочници сваког зла, пре свега болести и смрти. Бог, као синоним добра, није одговоран за зло.

што га је Ормузд створио, материјални свет, иако нижи од духовног, у основи је добар. Тиме се маздаизам начелно разликује од гностицизма, који изједначаје материју и зло.

Првобитни свет, у којем се живот манифестовао кроз ватру, вегетацију, првобитног бика и Гајомарта, идеалног човека, изазвао је завист Ахримана и жудњу за уништењем. У рушилачком бесу, Ахриман се са небеса устремљује на земљу доносећи са собом насиље и тмнину, чиме хармоничан свет бива уништен. Он не само што уништава ватру, биљке, првобитног бика и савршеног човека, него и ствара гнусна створења попут змија и шкорпија. Но што је најгоре, он на земљу доноси разорне природне силе, болест и смрт.¹² Чини се да је Ахриманов тријумф, макар на земљи, потпун. Но Ахриманово испољавање своје деструктивне снаге на земљи, ипак се показује као Пирова победа. Ормузд му уз помоћ фраваша онемогућава да напусти просторно-временску димензију и у свом царству мрака ужива у победи. Док је Ахриман заточен у космосу као у клопци, Ормузд васкрсава материјални свет. Из семена праживотиње, првобитног бика, настају различите животињске врсте, док из семена Гајомарта, савршеног прачовека, настаје првобитан људски пар, Машија и Машијана. Определивши се испрва, слободном вољом, да поштују Ормузда, свог Творца, они живе у благостању и миру златног доба. Али, поверовавши лакомислено у Ахриманову лаж да је он творац материјалног света, они окрећу леђа свом истинском творцу. Свој грех додатно увећавају тиме што на Ахриманов наговор жртвују бика, свету животињу. Грех доводи до тога да људи губе Божију милост, те у некада савршен свет продире физичко и морално зло. Но упркос греху прародитеља, људи нису препуштени Ахриману. Они имају слободну вољу да се одреде за добро или зло, као и Заратустрино учење, које их може поучити да изаберу прави пут. Штавише, Ормузд ће људима у последњем раздобљу, у три наврата послати тројицу месија, тзв. Саошијанте (спаситеље), да им помогне у борби са унутрашњим и спољашњим злом.¹³ Наиме, без те помоћи свет би вероватно пропао, јер човек није у стању да се сам одупре космичком злу.

Време пре појаве Аушетара, првог Саошијанта, биће у знаку тријумфа зла и искварености већине људи. Моралну деградацију пратиће физичка деградација. Људи ће бити физички и ментално слабији, ружни и дегенерисани. Природа ће бити сурова и негостољубива. Суше и земљотреси следиће као праведна казна за човекову изопаченост. Но, већ појавом првог Саошијанта, који ће поново објавити Божији закон, ствари ће лагано кренути на боље. Враћањем Заратустрином учењу, постепеном моралном и духовном обновом, и сама природа доживеће позитивну трансформацију. Све више људи ће се опредељивати за Ормузда, а против Ахримана.¹⁴ На крају

12 У неким верзијама Ахриман не квари физички свет тиме што ствара зла и штетна створења, већ тиме што се усељава у њега, првенствено у људска тела. По Елијадеу, „да би упропашћавао свет, довољно му је да уђе у њега и у њему се настани“. Начело зла не мора да ствара зле ентитете. Властитим постојањем он прља и деформише оно што је било добро. Самим тим, човеку се нуди стратегија борбе против зла: „Зато, када за њега више не буде станишта у телима људи, Ахриман ће бити избачен са целог света“ (Елијаде 2003, књ. 2, 250).

13 Сама реч Саошијант иначе значи „онај који чини да се напредује, расте“. Саошијанти су заправо Заратустрини синови, који ће се појављивати на земљи крајем сваког миленијума последњег, тј. четвртог периода историје. Њихова имена су: Аушетар, Аушетарма и Астватерето. По маздаистичком учењу, они се рађају тако што се у размаку од хиљаду година три девојке купају у језеру у којем фраваша чувају Заратустрино семе. Приликом купања свака од њих ће на безгрешан начин затруднети и родити сина, будућег Саошијанта. Види: Јосић 1931, 39–41.

14 Људи ће се током три последња миленијума постепено одрицати мяса и постајати вегетаријанци, да би се њихова исхрана на крају свела само на воду, као што је то био случај пре него што су прародитељи Машија и Машијана сагрешили. Десет година пре доласка последњег

космичког сукоба, у есхатолошко доба, Ахриман ће, заједно са својом војском демона и злим људима, бити поражен.¹⁵ Под управом последњег Саошијанта наступиће свеопште васкрсење мртвих. Након праведног Ормуздовог суда и казне за грешнике, који ће захваљујући Божијој доброти „свега“ три дана провести у очишћујућем пакленом огњу¹⁶, све душе ће бити спасене и уживати у блаженству савршеног света, налик оном из златног доба. Границе које су раздвајале сфере универзума ће нестати. Више неће бити потребе за небеским телима која би давала спољашњу физичку светлост, јер ће тада не само из човека него и из свеколиког бивствујућег зрачити унутрашња божанска светлост. За разлику од почетне савршености света, након Ормуздове победе више неће бити опасности да у свет продре зло.¹⁷

Наравно, неизбежно се поставило питање шта ће бити са Ахриманом, самим начелом зла. Да ли и он може бити преображен прочишћујућим огњем или мора бити уништен? Логичка могућност да се начело космичког зла, након покајања и одустајања од првобитног опредељења за зло, захваљујући Ормуздовој бесконачној доброти, љубави и милости може преобразити у добро, изгледа да није озбиљније узимана у обзир. „Правоверно учење колебало се између две могућности: да је Ормузд Ахримана уништио или га учинио својим беспомоћним и вечитим заточеником.“¹⁸ Без обзира за коју се опцију одредимо, сигурно је да ће добро на крају елиминисати зло, било силом, било милостивим упијањем супротног начела у властито биће. Ако начело зла можда и нема почетак, у сваком случају има дефинитиван крај. Дуализам на крају завршава у монизму.

Саошијанта људи „престају пити и чисту воду, а да ипак не умиру од жеђи. Успоредо с тим њихова тијела почињу све мање и мање смрдјети, њихове жеље се смањују и коначно, они престају рађати“ (Hulin 1989, 191). Као што су са губитком бесмртности прародитељи везани за храну, пред крај времена ће се човек ослобађањем везаности за тварност приближити стању бесмртности, тј. почетне савршености. Штавише, људи ће „на десет година пред појавом последњег спаситеља света – Саошијанта Астватеретоа“ постати „бесмртни, као што су били и на почетку егзистенције људског рода“ (Јосић 1931, 41).

15 Занимљиво је да ће се силе зла, опкољене Ормуздовим снагама, слутећи неизбежну пропаст, тада међусобно сукобити и тиме допринети властитом поразу. Њихов хаотични бес (само)деструкције сведочи о саморазарајућој природи зла, о томе да се зло на крају изнутра само распада.

16 Упркос Божијој милости, божанска правда се не може заобићи. Иако нема вечне осуде на паклене муке, казна због почињених грехова се мора истрпети. Она није последица Ормуздове неумољивости, а поготово не осветољубивости, већ неопходности да се грешне душе прочисте у очишћујућем огњу. „Замисао да јачина патњи може замијенити њихову дуљину – три дана проведена са својим тијелом у паклу одговарала би боравку од девет тисућа година у ‘обичном’ паклу“ (Hulin 1989, 195), озбиљно је упозорење за оне који би се инертно приклонили Ахриману, убеђени да ће на крају сви ионако бити спасени.

17 Учење о васкрсењу тела и обнови материјалног света почива на уверењу да је физички свет, самим тим што је створен од Бога, у основи добар. Бог је, наиме, првобитним људима подарио не само бесмртну душу него и бесмртно тело. Тек након сагрешења, у некада миришљаво и сјајно тело продрла је нечистота страсти. Након што материјални свет у есхатолошком пожару буде прочишћен од зла које га је упрљало, он ће поправити карактер раја, у којем ће људи у обновљеним првобитним телима вечно уживати у духовном и телесном блаженству.

18 Расел 2006, 78. Занимљиво је да је мотив саморазарајуће природе зла присутан код Заратустриних следбеника. У последњој фази борбе, када су Ахриман и његови демонски савезници опкољени са свих страна, силе зла се окрећу једна против других и међусобно уништавају. Зерванисти верују да ће Ормузд на крају дозволити демону Азу да прождре Ахримана, свог господара. Након што Ормузд уништи слугу зла и у огњеној реци прочисти читаву творевину, ишчезнуће сваки траг зла у универзуму.

III

Када говоримо о дуалистичкој противстављености светлости и таме, добра и зла, обично помислимо на гностичку позицију. Не улазећи у разматрање различитих варијанти гностичког учења¹⁹, укажимо ипак на њихово заједничко обележје: материја је синоним зла, те је сходно томе тело тамница душе. Сам материјални свет нити је добар, нити је настао стваралачким чином Свевишњег. Физички свет је настао као последица катаклизме унутар божанске сфере, а његов творац је демијург, биће далеко ниже од трансцендентног, непојмивог Бога. Баш као што је његов творац, којег неки гностици чак називају злим демијургом, далеко од савршенства, тако је и физички свет крајње несавршен.²⁰

И мада гностици праве разлику између истинског, безименог, трансцендентног Бога и демијурга, творца грубог, материјалног света, а неки од њих поистовећују Бога са добром а демијурга са злом, ту се ипак не ради о противстављености двају вечних, а поготово не равноправних начела. Нема сумње да је, самим тим што све настаје из Бога еманаацијом, демијург секундаран, да је у основи гносе заправо монистичка поставка. Ипак, будући да човек живи у физичком свету, да је Бог већини људи далек и непознат, дилема одредити се за духовно или материјално, онострано или онострано, допринела је да гноса поприми дуалистичка обележја.

За различита гностичка учења карактеристично је да полазе од веровања да трансцендентни, непојмиви Бог еманира читав низ еона, који заједно чине плирому (пуноћу божанског бића). Што је нека еманација даља од праизвора, толико је мање савршена. Поремећај хармоније унутар божанске сфере, који ће касније довести до стварања физичког света, настаје када последњи еон, услед незнања и охолости, поремети божански поредак.

По Валентину, најнесавршенији еон, Софија (Мудрост), у лакомисленом покушају да непосредно сазна сâм праизвор, тј. трансцендентног Бога, показује охолост, због које бива избачен из плироме. Након тога Софија лута у празнини под именом Ашемот, све док након стварања 365 анђела и толико небеских нивоа најзад не створи и демијурга.²¹ У свом несавршенству и незнању, далеко удаљен од праизвора, демијург, тј.

19 На различите верзије гностичког учења нису остали имуни ни јудаизам, ни хришћанство, ни ислам. Иако је гностицизам цветао у позној антици, да би победом хришћанске цркве био потиснут, готово сви будући езотеријски покрети налазе инспирацију у његовим херметичким учењима. Што се тиче самог гностичког учења, оно је крајње дивергентно, тако да су противници замерали гностицима произвољност, тврдећи да сваки има некакво властито, приватно учење. Наиме, поред наводно пренетог тајног апостолског знања, недоступног непосвећеним, гностици су се у великој мери ослањали на властиту интуицију, снове, визије. Оно што је у очима гностика, као тзв. непосредно, лично духовно искуство, носило печат истине, тј. дубоког духовног увида, за противнике је био доказ прелести, духовне обмане настале услед несагорелог ега.

20 За неке гностике, физички свет, који је прожет патњом, смрћу, и деструкцијом, синоним је за зло. Будући да зло ствара само зло биће, следи закључак да је творац материјалног света заправо сâм ђаво. У једном гностичком спису се „чак тврди да је Бог коме се већина хришћана моли, Бог хебрејске Библије, лично један од палих анђела – у ствари поглавар палих анђела, од чије је тираније Христ дошао да ослободи човечанство“ (Пејгелс 1996 а, 137).

21 Расел истиче да Валентиново учење подразумева да „зло има два извора: метафизичко зло које је садржано у деградацији еманација и морално зло које проистиче из грешног избора најниже еманације“ (Расел 1995, 62). Не одбацујући његово мишљење, укажимо ипак да је за гностике, па и самог Валентина, када се ради о злу заправо пресудно незнање. Да је заиста била мудра, да је поседовала истинско знање, Софија не би лакомислено проузроковала дисхармонију у плероми. Занимљиво је да се управо Мудрост показала немудром. Огрешујући се о значење властитог

Јахве или Јалдебаот, ствара материјални свет. По Валентину, старозаветни Бог не само што ствара крајње несавршену творевину него у свом незнању верује да је управо он једини Бог, те да има право да тражи беспрекорну покорност.²²

По једној другачијој валентиновској верзији, у жељи да сазна Оца, Софија је напустила своје место у небеској хијерархији и заронила у његову неизмерну дубину. Она би се растворила и поништила у праизвору, да јој Отац у својој бесконачној милости није омогућио да сретне Границу, силу која одржава све ентитете. Захваљујући њој, она је враћена на своје првобитно место. Да би остале поштедео патње коју је искусила Мудрост у неопромишљеном покушају да спозна његову суштину, Отац посредством новоствореног шеснаестог пара еона, Христа и Светог Духа, обзнањује да је то могуће само првобитном Уму. Уместо ремећења божанског поретка, треба неговати универзалну љубав, јер праизвор је присутан у свему. Патња коју је Софија у виду страха, пометње, бола и незнања искусила у Божјем бездану, мора бити избачена из плироме, јер њен немир ремети божанску хармонију. Материјални свет настаје из енергије те патње, тако што је Софија и Христос преобликују у четири основна елемента. Чистећи светлу божанску сферу од нечистоте и мрака патње, „претворили су страх у воду, бол у ваздух, њену пометњу у земљу, а њено незнање у ватру. Затим су те елементе патње употребили да створе садашњи свет“.²³ Сходно овом миту, самим тим што је супстанција од које је створен материјални свет патња, човек је у физичком свету неизбежно осуђен на патњу. Зло би било пре свега последица небудности и незнања.²⁴

Но вратимо се настанку човека. Након што је створио материјални свет, демијург својим дахом оживљава две категорије људи: хилике и психике. Али пошто се у његов дах, без његовог знања, увлаче и духовни елементи Софије, која је упркос паду ипак божанског порекла, рађају се и пнеуматици.²⁵ Божја интервенција из више сфере одиграва се, по гностичком схватању, ако не због свих људи, а оно макар ради спасења божанских искри у душама пнеуматика.

За гностике је карактеристично учење да се спасење божанских искри из материје може остварити искључиво гносом, тј. истинском, езотричном спознајом. За

имена, она је издала сопствени идентитет. Тиме се сугерише блиска веза између гносе и идентитета. Једино онај ко спознаје себе, односно Бога, не изневерава властити идентитет.

22 Док Валентин само деградира старозаветног Бога на ниво нижег духовног бића, Маркион га чак поистовећује са злим демоном, тврдећи да је Исус Христос дошао да човека спасе од суровог и суревњивог јеврејског Бога. Њему је неприхватљив осветољубиви Бог који строго кажњава људе, па чак и истребљује народе, те га оштро разликује од благог и милостивог новозаветног Бога. По Маркиону, Исусова смрт је заправо света старозаветног Бога, а његово непријатељство према Спаситељу наставља се прогоном хришћана.

23 Пејгелс 1996 б, 90.

24 Додуше, као разлог настанка материјалног света неки од гностика наводе гордост. Његов творац, демијург, је еон који је, због стремљења да буде центар плироме, кажњен избацивањем из божанске пуноће. Павши из више сфере, он у пркос и незнању ствара физички свет, лошу копију оностраног света.

25 Називи ових категорија људи базирају се на оном што је у њима доминантно: *hyle* (материја), *psyche* (душа), *pneuma* (дух). Док су хилетици поробљени телесним страстима те, без интереса за онострану сферу, остају заробљени у материји, психици безуспешно покушавају да се уздигну ка божанском, будући да чак и они који се одваже на мучеништво, по гностичком схватању, не бивају спасени. За разлику од Цркве, која је веома поштовала сведочанство вере властитом крвљу, гностици омаловажавају тај узвишени чин, сматрајући да ће једино онај ко спозна самог себе, тј. божанску искру у себи, бити спасен. Спасење је неодвојиво од гносе, те је напор самоспознаје изнад моралног усавршавања и литургијског заједничарења. О спору око мучеништва између црквених отаца и гностика види: Пејгелс 1981, 124–138.

неке од тумача библијског мита, попут Валентина и офита, змија је позитиван лик, јер је она Адаму и Еви подарила познање добра и зла. Љубоморни Јахве је, по њиховом тумачењу, од Адама и Еве хтео да сакрије ту тајну и на тај начин их остави у мраку незнања и стању следе потчињености. Штавише, ни сама побуна човека против старозаветног Бога није грех, већ чин слободе. Христос, који је створен да би надоместио упражњено место Софије, палог еона, надовезује се на змијину просветитељску делатност, те силази на земљу, да би у привидном Исусовом телу, људима подарио спасоносну истину. Ако не сви, а оно макар пнеуматици, схватиће да се спасење постиже само самоспознајом, а не посредством институција и посредника.²⁶ По неким гностицима, када се последњи пнеуматик избави из тамнице физичког тела, престаће разлози за постојање крајње несавршеног материјалног света, и он ће бити уништен, а са њиме и зло.

Дакле, за гностике добро и зло нису равноправни полови, већ зло настаје услед нереда унутар плероме. Порекло зла је заправо пре у незнању, небудности, него у моралном прекршају. Но, иако је трансцендентни Бог синоним за савршенство, истину и добро, он ипак није сасвим лишен одговорности за зло у физичком свету. Додуше, он нити ствара физички свет, јер би га неизбежни додир са материјом упрљао, нити би у својој бесконачној доброты могао да створи тако несавршен свет, али као праизвор, он је у крајњој инстанци крајњи узрок физичког света. Наиме, из њега је посредством низа еманација настала Софија, а затим из ње непосредни кривац – демијург. Остаје дилема да ли је Бог заправо и требало да се одлучи на еманирање, будући да су зло, материја и тама метафизички неизбежни као њен крајњи продукт.²⁷ Наравно, мотив стварања мноштва из Једног остаје тајна пред којом и гностик мора да устукне. Уместо напора да проникнемо у ту тајну, који је осуђен на неуспех, треба се усредсредити на увид да Бог омогућује људима повратак назад у божански завичај, под условом да се очисте наслаге материјалног света и спознају властито истинско биће.²⁸

IV

Иако се гностицизам у строжем смислу не може третирати као религија, већ пре као јеретички, секташки покрет унутар различитих религија, као езотеријски посед малобројних, нема сумње да је манихејство попримило облик организоване религије,

26 Као што је примарни узрок зла незнање, а не прекорачивање моралних норми, тако је и за пут спасења битнија гноса од врлине. Мада већина гностика не одбацује морално усавршавање, оно се ипак третира као припремна фаза чишћења од страсти, које само по себи још не води истини. Сам духовни увид се одиграва с ону страну добра и зла. Пнеуматик се тада уздиже изнад сфере дуалности и сусреће са божанским праизвором. Захваљујући самоспознаји, ослобођени пнеуматик је чак изнад старозаветног Бога, јер непросветљени Јахве остаје у мраку незнања, верујући за себе да је први и једини.

27 Додуше, импулс за процес еманације се може посматрати и као чин божанске љубави, несебичног поклањања. Желећи да воли и буде вољен, трансцендентни Бог је из себе, неисцрпног тајанственог извора, створио небеску хијерархију, из које је затим проистекло безбројно мноштво индивидуа. Ма колико обавијена велом материје, искра божанске светлости, одазивајући се на зов љубави, жуди да се поново улије у божански праизвор.

28 Док би за већину гностика био карактеристичан став крајње аскезе и одбојности према телу, што се може видети из одломка апокрифне *Књиге Томине*: „Тешко вама који се уздате у тело и затвор који ће нестати! ... Тешко вама у ватри што пламти у вама, јер она је незасита! ... Тешко вама који волите општење са женским родом и прљава друштвеништво са њим“ (*Гностички текстови* 1992, 106), било је и оних који су својим либертинским ставом према сексуалности саблажњивали рану хришћанску заједницу. Но, у оба случаја се радило о настојању да се сагори его и оствари просветљење.

која не само што је имала своје канонске списе, него се мисионарењем из Ирана проширило до Кине на истоку, па све до Гибралтара на западу. Оснивач својеврсне синкретистичке религије, Мани, верујући да је руковођен Параклетом, претендовао је да створи универзалну религијску синтезу, тако што ће објединити оно најбоље из маздаизма, гносе, хришћанства, јудаизма и будизма. Основно становиште које Мани заступа је гностичко учење, блиско уверењу будиста и већег дела хиндуизма, да је човекова душа заробљена у тамници тела, те да се човеково спасење састоји у ослобађању душе од тела, тј. од бесконачног кружења душе из тела у тело. Патња коју човек доживљава и зло које га окружује последица су његовог пребивања у материјалном свету.

Да би се спасао, човек се најпре мора пробудити из стања уснулости, напустити наивно уверење да је овострани свет његов истински завичај, односно схватити своју праву суштину и своје место у космичкој драми. Будући да су космогонија, антропологија и сотириологија нераскидиво повезани, Мани нуди своје учење, за које верује да га је примио посредством божанског гласника, као путоказ ка избављењу.

Мада претендује на научност, на објашњење реалности каузалним ланцем, Мани је своју космогонију изложио на митолошки начин. Његово учење је у знаку дуалистичке противствљености двају начела, светлости и таме. Светлост је синоним за добро, Бога, дух и истину, тама за зло, ђавола, материју и лаж. За разлику од Заратустриног учења, у којем близанци своју добру или лошу природу стичу властитим слободним избором, Мани сматра да је њихова природа напросто онтолошки дата. На почетку се чини да су та два начела подједнаке снаге, будући да свако суверено влада у свом царству. Као и у заратустријанској традицији, сукоб настаје насилним покушајем Владара таме да завлада царством светлости. Док у царству светлости владају мир и хармонија, царство таме, као синоним за хаос, попрште је унутрашњег немира. Комешањем материје Владар таме (Ахриман, тј. ђаво) доспева до граница свог царства и опажа царство светлости. У жељи да овлада њиме, он обједињује демонске силе и устремљује се ка противнику. Узвишени Отац, који одговара Богу Оцу у хришћанском учењу, у облику Сина, тј. Првог, небеског, архетипског човека, супротставља се војсци таме.²⁹ Границе царства светлости бивају сачуване, али Први човек, који у себи садржи пет синова, тј. пет елемената светлости, бива заробљен и утамничен у крајњој тами. На његов очајнички вапај за избављењем реагује небеска сфера. Отац му шаље најпре Првог божанског гласника, Дух светлости, али овај не успева да ослободи Првог човека. Други гласник, Живи дух, је успешнији. Он силази у царство таме и извлачи из ње Првобитног човека, уздижући га у небеску постојбину. При том Живи дух побеђује мноштво архоната, тј. демона, и од њихових кожа ствара небо, од костију планине, а од меса и измета земљу. Уз то, он ослобађа део утамничене светлости, тиме што ствара Сунце, Месец и звезде. Ипак, његов успех је само делимичан, јер и даље су заробљене многе од честице светлости које су демони прождрали. Да би ослободио преостале честице светлости, Бог еманицијом ствара Трећег гласника, који успоставља механизам уздизања светлосних честица из мрака посредством Месеца и Сунца ка небеском царству. Главни проблем ослобађања прогутаних честица светлости Трећи гласник решава тако што се мушким демонима показује у облику прелепе наге девојке. Пожудна природа демона не одолева таквом искушењу, те демони изливајући семе, из себе избацује искре светлости на земљу. Из семена, у којем је садржана светлост, ничу

²⁹ Бог Отац претходно рађа Мајку живота, да би са њом добио Сина, Првог човека (Ормузда у маздаизму). Тиме се у Манијевом учењу појављује специфично тројство, које чине Отац, Мајка и Син.

различите биљне врсте. Што се тиче женских демонских бића, она опажају Трећег гласника у облику наог згодног младића, те се услед сексуалног узбуђења превремено порађају. Демонска недonoшчад се хране израслим биљем и тако поново асимилиују део ослобођене светлости. Да би се снажније одупро тактици Трећег гласника и онемогућио даље ослобађање светлости, Владар таме се одлучује за противудар, стварајући чвршћу тамницу од претходне. Он шаље мушког и женског демона да прождру демонску недonoшчад и у себе апсорбују у њима садржану светлост. Након тога они се спарују, што ће резултирати рађањем Адама и Еве, првобитног људског пара. Људска врста је створена да би непрекидним рађањем у недоглед одлагала ослобађање светлости.

Важно је истаћи да у манихејском учењу стварање човека није чин Божје љубави, већ напротив „служи као ударац против Бога“.³⁰ Песимизам који прожима манихејски поглед на свет огледа се у томе што је, с једне стране, физички свет створен од демонске супстанције, тј. од тела поражених демона³¹, док је, с друге стране, човек створен да буде оруђе таме у борби против светлости. Библијско учење да је човек створен на слику и прилику Бога, Мани преобликује, тврдећи да је човеково обличе додуше створено по слици Трећег гласника, али не у славу Бога, већ као лукавство архоната, који верују да Бог неће наудити свом лику. Песимистична антропологија, по којој су Адам и Ева плод „гнусне везе, огавни производ у коме је пожуда сједињена с демонским канибализмом“³², ипак не третира човека као нешто безначајно. Напротив, будући да у себи садржи и телесну демонску природу и божанску честицу светлости, човек је најжешће поприште космичке борбе светлости и таме. Наиме, не само што је у човековом телу похрањено више светлости него у биљном и животињском свету, већ је демонска жудња, која карактерише његову телесност, најтврђа тамница светлости.

По Манијевом учењу, човек није важан сам по себи, баш као што то није ни физички свет. Да је у сукобу са демонском војском Првобитни човек однео победу, не би било разлога за стварање ни космоса ни човека. „Космогонија представља очајничко дело Бога чији је циљ био да спасе део Самог себе, баш као што је и стварање човека очајнички покушај Материје да задржи утамничене честице светлости.“³³ Сама Божија одлука да помогне човеку мотивисана је пре свега намером да из тамнице тела избави властиту светлост. Та божанска светлост је заправо човекова душа. Она је, заборавивши на своје божанско порекло, успавана у телу. И не само то, заплрљана је страстима и гресима, те нема снагу да се вине у своју небеску постојбину.

Манијева сотириологија је у знаку фигуре „Спасеног спаситеља“. По манихејском учењу, Бог Отац као спаситеља шаље свог Сина, небеског Исуса, односно Ормузда, са задатком да пробуди уснулог Адама и објасни му ситуацију у којој се налази. Ма колико да је ситуација за човечанство тешка, она ипак није безнадежна. Читав низ богонадахнутих учитеља доносио је сукцесивно спасоносну поруку и упућивао на пут добра, истине и светлости. Мани, у коме је наводно отелотворен сам божански ум, надовезује се на учења старозаветних отаца, Заратустре, Буде, Исуса Христа и Маркиона, и позива људе да се пробуде и определе за светлост, за повратак у свој божански завичај. Инсистирајући на оштрој супротности светлости и таме, добра и зла, Мани упозорава да неодлучност у опредељивању за добро заправо значи пристајање на зло. Док се душе светих, ослобођене тамнице тела, уздижу у царство светлости, људи

30 Böhlig 1994, 102.

31 Слично различитим митовима, попут оног о Мардуку и Тијамат, божанско биће и овде од тела пораженог чудовишта, снаге хаоса, ствара космос, тј. материјални свет.

32 Расел 1995, 86.

33 Елијаде 2003, књ. 2, 308.

који су огрезли у материји, чије су душе упрљане грехом, из живота у живот продужавају своје ропство.³⁴

Мада је Божији циљ спасавање целокупне светлости из тамнице мрака, човек има слободну вољу да се определи да ли ће помоћи Богу у томе или ће и даље бауљати у мраку. Одлагање буђења не може трајати унедоглед, нити је сигурно да ће Бог сачекати да све честице светлости буду ослобођене. Есхатологија коју Мани предочава људима довољно је опомињујућа, будући да је у знаку апокалиптичког краја. Након Великог рата, у којем ће добро и светлост тријумфовати над злом и тамом, одиграће се Страшни суд, на коме ће душе изаћи пред Христа, праведног судију. Пре него што наступи космички пожар, који ће уништити физички свет, прочишћене честице светлости ће се у „Последњој статуи“ уздићи у небеску постојбину.³⁵ Материја, заједно са демонским бићима и људима који нису очистили своје душе, биће затворена у неку врсту лопте и бачена у циновску јаму, тј. у бездан пакла. Самим тим што се из те тамнице неће моћи никада изаћи, победа светлости биће дефинитивна. За разлику од почетне, предсветске одвојености добра и зла, светлости и таме, када се чинило да су они подједнаке снаге, након њиховог мешања и борбе наступиће стање нове, коначне одвојености, која ће значити апслутни тријумф светлости и добра. Чак и у најоштријем дуализму, као што је манихејски, на крају ипак тријумфује добро.

V

На основу изложених религијских учења може се закључити да дуалистичка концепција додуше ослобађа Бога одговорности за зло у свету, али и да је екстремни дуализам теолошки, сотериолошки и психолошки неприхватљив. Вечни неразрешиви сукоб добра и зла, без макар и благе назнаке коначног тријумфа добра, деловао би на човека у приличној мери обесхрабрујуће. Лишен есхатолошке наде у победу добра, као и извесности у онострану награду за врлину, човек би се теже одлучивао на борбу са злом у себи и свету. Ако су добро и зло онтолошки непомирљиви полови, ако Бог није у стању да порази зло и наметне своју правду, онда је нереално покушавати духовним подвигом сагорети зло у себи. Човеково преображење и обожење били би готово немогући, јер зло, самим тим што је вечно начело, прожима свако створење. Зло би се додуше могло умањити, али не и савим искоренити.

34 Пошто је за спасење неопходно темељно очишћење душе од материјалних наслага, Мани захтева од својих следбеника строгу аскезу. Он инсистира пре свега на целибату. Верујући да је „Светлост концентрисана у сперми“, Мани тврди да „свако дете које доспе на свет само продужава ропство једне божанске честице“ (Елијаде 2003, књ. 2, 307). Ипак, он је свестан да катехумени не могу одмах следити строгу аскезу „Одабраних“. Стога им намењује да обављају послове који су непримерени за Одабране. Уверен да је божанска светлост присутна у читавој творевини, штавише да му природа исказује своју патњу, он се уздржавао не само браћа поврћа него и обраде тла и урањања у воду. Катихумени додуше греше вршећи неизбежно насиље у припремању хране, али се у оброку љубави ипак делимично чисте. За потпуно очишћење неопходан је начин живота Одабраних. Види: Böhlig 1994, 104–5.

35 Будући да је Бог створио физички свет ради спасавања заробљених честица светлости, са окончавањем тог процеса престаће разлог за постојањем космоса. За разлику од хришћанског учења о васкрсењу тела, Бог је у манихејству заинтересован само за људске душе, тако да ће људска тела поделити судбину материје, тј. таме и зла. Мани је најавио да ће се космичка катаклизма одиграти 1468. и да ће је избављене душе посматрати заједно са становницима царства светлости. Мада се Манијева прогноза није остварила, мада је манихејско учење жестоко прогањано, манихејска идеја је, као синоним за дуализам, преживела, интегрисана у јеретичким покретима различитих религија.

Али и дуалистичка концепција која није екстремна има својих слабости. Постулирање двају колико-толико равноправних начела провоцира приговор да се тиме додуше оправдава Бог и објашњава тврдокорност зла, али да се у објашњењу не иде до краја, тј. до трансцендентног првог узрока. Можда се начела добра и зла могу на митолошки начин тумачити као иконски пар близанаца, али њихово магловито порекло би се крило у родитељском праначелу, које је с ону страну добра и зла, као што је то заправо, по свему судећи, случај у Заратустрином учењу. Уз то, дуалистичка концепција садржи у себи макар имплицитну опасност обезвређивања оностраног света. Учења која дешавања у свету тумаче као вечну борбу добра и зла, а сама се вредносно опредељују за добро, обично материји приписују атрибут зла, а тело тумаче као тамницу душе. Такав став може водити до болесног претеривања, непријатељства према телесности и животу.³⁶ Као што се толико пута током историје показало, једностраност и искључивост обично заврше у фанатизму и јереси.

Проблем дуализма је у томе што његови заступници претеран значај придају негативном полу, остајући услед тога индиректно зависни од њега. Уместо да енергију телесних страсти преобразе и сублимишу, дуалисти покушавају да је истисну, што је заправо немогуће, јер се она тиме само потискује у несвесно. Човек бива изнутра расцепљен и подвојен, те самим тим духовни пут бива осуђен на непрекидно и све интензивније мучење себе. Уместо да искуси пуноћу духовне радости и опијеност Богом, дуалиста је, неповерљив према свему, стално усредсређен на борбу са злом. А оно о чему мисли, то и влада њиме. Баш тај недостатак радости најбоље сведочи о томе да су мали изгледи да ће дуалистички пут, упркос огромног уложеног труда, неког довести до крајњег циља.³⁷

36 Величина хришћанства је, по Св. Николају Српском, у томе што је, насупрот дуалистичком дискредитовању материје и телесности, рехабилитовало како онострано, загробно тако и онострано тело: „Је ли вера у васкрсење тела рехабилитовала онострано тело то је вера у ваплоћење Бога, рехабилитовала онострано тело“ (Велимировић 1996: 327). Наравно, ни хришћанство није остало имуно на дуалистичку јерес, те је Црква у више наврата морала да се бори против ње.

37 Један од показатеља нечије светости је и радост која зрачи из њега. Испуњен благодаћу Светог Духа, светитељ свој мир, баш као и радост преноси на друге. Ако се сложимо да су небески мир и духовна радост знаци да је неко остварио свој циљ, ипак се може поставити питање како се долази до њега. Нису ли аскеза и борба са злом неопходни да би се доспело до циља, односно до мира и радости? Мада је аскеза потребна, и Христос и Буда су препоручивали „средњи пут“. Као што је познато, Сидарта се пресветлио, тј. постао је Буда, тек након што је одбацио претерану аскезу. По старцу Порфирију, у хришћанском подвижништву могућа су два „пута која нас воде ка Богу: један тежак и заморан, на којем предузимамо жестоке напоре против зла, а други лак, испуњен љубављу“. Иако је могуће досегнути духовне висине и слеђењем првог, тегобног пута фронталне борбе са злом, старац Порфирије истиче да је „други пут, пут љубави“ „краћи и безбеднији“ (Живот и поуке старца Порфирија Кавсокаливита 2005, 292). Његов савет је да злу не придајемо превелики значај нити се фронтално боримо против њега. „Нећете постати свети прогонећи зло. Не обраћајте пажњу на зло. Гледајте у Христа и Он ће вас спасти“ (Исто, 291). Уместо помисли на пакао, која нас због страха одвраћа од зла, боље је усредсредити се на Бога. На путу љубави, мрак нестаје само од себе када смо испуњени светлошћу.

Литература

- Бесант, Ани (2006): *Седм великих религија*. Београд: Metaphysica
- Böhlig, Alexander, „Mani“, у: Emma Brunner-Traut (прир.), *Die Stifter der grossen Weltreligionen* (1994). Freiburg im Breisgau: Herder
- Велимировић, владика Николај, „Рехабилитација тела“, у: *Изабрана дела у 10 књига*, књига III (1996). Ваљево: Глас Цркве
- Гностички текстови* (1992). Градац: Алеф
- Елијаде, Мирча (2003): *Историја веровања и религијских идеја*, књ. 1–3, Београд: Бард-фин – Бања Лука: Романов
- Живот и поуке старца Порфирија Кавсокаливита* (2005). Нови Сад: Беседа
- Јосић, Радивој А. (1931): *Месијанска идеја код културних народа*. Београд: Богословље
- Kuschel, Karl-Josef, „Die Auseinandersetzung der Theologie mit Übel in der Geschichte der Kirche. Theologiegeschichtliche Perspektiven“, у: Hermann Kochanek (прир.), *Wozu das Leid? Wozu das Böse? Die Antwort von Religionen und Weltanschauungen* (2002). Paderborn: Bonifatius
- Пејгелс, Елејн (1981): *Гностичка јеванђеља*. Београд: Рад
- Пејгелс, Елејн (1996 а): *Порекло Сатане*. Београд: Рад
- Пејгелс, Елејн (1996 б): *Адам, Ева и змија*. Београд: Рад
- Расел, Џефри Бертон (2006): *Мит о ђаволу*. Младеновац: Мирдин
- Расел, Џефри Б. (1995): *Принц таме. Радикално зло и моћ добра у историји*. Београд: Понт
- Свенсен, Лаш Фр. Х. (2006): *Филозофија зла*. Београд: Геопоетика
- Frye, Richard N., „Zarathustra“, у: Brunner-Traut, Emma (прир.), *Die Stifter der grossen Weltreligionen* (1994). Freiburg im Breisgau: Herder
- Hulin, Michel (1989): *Skriveno lice vremena*. Zagreb: Naprijed

DUALISTIC DOCTRINES ABOUT GOOD AND EVIL

In this paper, this author discusses the dualistic conception of struggle between good and evil. The lure of the dualistic doctrine, according to which good and evil are the independent principles, lies in the fact that it releases God from the responsibility for evil in the world. After concise summary of the masdaistic, gnostic and Mani's doctrine, which do not emphasize clearly an extreme dualism, the author points out the weakness of the dualistic viewpoint. The crucial objection to the concept of dualism is that it possesses the tendency to equate matter as well as body with evil. By that, the dualistic religions create an unnecessary discrepancy in human nature. Instead of following the path of love, to say, to be oriented towards God, dualist is obsessed with evil and sin.

